

Vannak témák, melyekkel lapunk ritkábban foglalkozik. Ilyen a Mindenszentek ünnepe és Halottak napja, pedig az elmúlás, a halál ugyanúgy hozzátartozik életünkhöz, mint a születés, és bármely más jeles nap, akármilyen kultúrában, vallásban nevelkedtünk is. Másrészt a Barátság november 15-iki megjelenése általában „túlhaladottá” teszi időben a november 1-i ünnepet, melyet pedig hazánkban is minden településen megtartanak. Most összeállítást adunk közre e témában.

A halállal és temetkezéssel kapcsolatos szokáshagyományok Szlovákiában

A turócszentmártoni székhelyű Néprajzi Múzeum azóta elhunyt igazgatója, Milan Kiripolský kezdeményezésére 1995-ben született meg az a hosszú távú, „Múzeumok és etnikumok” nevet viselő projekt, melynek célja a Szlovákiában élő nemzetiségek népi kultúrájának rendszeres, kétévenkénti bemutatása különböző kiállítások, tanácskozások és publikációk segítségével. Ezáltal szeretett volna lehetőséget teremteni az ott élő etnikumok kölcsönös jobb megismerésére, s az egyes kulturális jelenségek összehasonlítására. A program résztvevői a Szlovákiában élő nemzetiségek múzeumai, illetve az egyes múzeumokhoz tartozó nemzetiségi osztályok, amelyek a magyar, zsidó, német, roma, horvát, ukrán és ruszin kultúrát képviselik.

Az 1995-ben megrendezett első kiállítás témája a lakodalom volt, majd ezt a vásár és a népi mesteriségek, valamint a népi építészet és lakáskultúra témaköre követte. A kiállítások megnyitójának részéül egy konferencia is, amelyen általában az egyes nemzetiségi múzeumok, illetve osztályok szakemberei tartanak a témához kapcsolódó előadást. Az első kiállítás és konferencia után nem, az 1997-ben megtartott másodikat követően azonban a Kárpáti Németek Múzeumának két munkatársa, M. Horváthová és O. Pöss szerkesztésében „Mesterségek és vásárok Szlovákiában” címmel 1998-ban megjelentették az ott elhangzott előadásokat. Ezt követte 1999-ben „Az építkezés és lakáskultúra hagyományai Szlovákiában” címmel a felsővízközi (Svidník) Ukrán-ruszin Nemzetiségi Múzeum igazgatója, M. Sopoliga által szerkesztett kötet.

A 2001. évi projekt a Szlovák Nemzeti Múzeum tudományos munkatársa, a Horvát Kultúra Dokumentációs Osztályának vezetője, Ján Botík szakmai irányításával zajlott, s témája „A temetők és a temetkezési szokások” volt. Ehhez kapcsolódóan egy kiállítás segítségével is megkísérelték bemutatni a Szlovákiában élő etnikumok temetkezési szokásait,

temetőkultúráját. A pozsonyi kiállítás megnyitóját követően zajlott le a témához kötődő tanácskozás. Az itt elhangzott előadásokat szerkesztette kötetbe Ján Botík, kiegészítve néhány, a témához kapcsolódó tanulmánnyal. A szerkesztő szlovák és angol nyelvű bevezetőjében összefoglalja a Múzeumok és etnikumok című projektum célját és eddigi eredményeit. A kötetben közölt huszonegy tanulmányból 1-1 szláv, szlovák, valamint habán; 2-2 általános, magyar, ruszin-ukrán, német, zsidó, valamint cseh; 4 pedig roma vonatkozású. Tekintsük most át részletesebben, mivel is foglalkoznak az egyes tanulmányok!

Elsőként Margita Jágerová a szlovákok temetkezési szokásait foglalja össze, főként az eddig megjelent szlovák néprajzi szakirodalomra támaszkodva. A szertartás leírásán túl képet kaphatunk a szlovákok halállal kapcsolatos hiedelemvilágáról is. Külön fejezeteket szentel a gyermekek, a kiházásatlan fiatalok, valamint az öngyilkosok temetésének is, befejezésül pedig jellemzi a temetőket, s ezeken belül a sírokat és sírjeleket is. Megállapítja, hogy a temetkezési szokások az évszázadok során számos archaikus elemet őriztek meg, azonban ezek egy része – elsősorban az elmúlt két évtizedben – fokozatosan kikopott a gyakorlatból. Ennek okát abban látja, hogy a temetések szervezését sok helyen különféle intézmények vállalták magukra, de nagymértékben befolyásolta a szokások megváltozását a községi ravatalozók felépülése, valamint a halotti torok helyszínének a megváltozása is. Mindezek ellenére azonban még mindig akad néhány régió, amelyeket az említett hatások aránylag érintetlenül hagytak.

Lubica Chorváthová „Szlovák népi temetkezési szertartás a szláv kontextusban” című tanulmánya a szlovák temetkezési szokásokat szláv összefüggésibe ágyazva kísérel meg bemutatni. Ahogy azonban azt maga a szerző is megjegyzi, sok még a fehér folt, így kellő információ hiányában ezt csupán töredékesen teheti meg. Írásában érintőlegesen foglalko-

zik a külföldi szlovákokkal is. Véleménye szerint a szlovák népi kultúra ellenállt a különféle magyarosító törekvéseknek, ezért elsődleges szerepet töltött be a szlovák nemzetné válás folyamatában. Felveti a szükségességét a temetkezési szertartások és szokások ilyen megközelítésű vizsgálatának, mert véleménye szerint a szlovák népi kultúra éppen ezen a területen őrizte meg a legtöbb archaikus elemet, tehát jelentős „azonosító” funkcióval is bír a nemzeti jelleg bizonyításánál. Fontosnak tartja azonban azon hatások vizsgálatát is, amelyeket a Szlovákia területén élő más nemzetiségek gyakoroltak a szlovák népi kultúra e területére, de véleménye szerint ugyanígy fontos lenne a téma mélyebb, alaposabb kutatása a társadalmi és felekezeti különbözőségek szempontjából is.

Eva *Pančuchová* a Szlovák Nemzeti Múzeum turócszentmártoni székhelyű Néprajzi Múzeumának gyűjteményében található valamennyi, a temetkezéssel kapcsolatos tárgyegyütteseket, dokumentumokat mutatja be, két nagyobb csoportra osztva. Az első csoportot a lakás- és szertartási textíliák (halotti lepel, gyászabroszok) alkotják. (Amíg az elhunyt a házban volt felravatalozva, a gyászabrosszal terítették le az asztalt. A gyászabrosz ugyanúgy része volt a menyasszonyi hozománynak, mint más textíliák.) Idesorolja továbbá a gyászruhákat, a céltárgyakat és a gyűjteményben őrzött különféle síremlékeket-sírjeleket (faragott és festett fakereszteket, faragott fejfákat, vas- és kovácsoltvas-kereszteket) is. Ezután a szerző a másik csoportba soroltakkal, vagyis a temetési szertartásokon készült fényképeket és a halotti értesítőket tartalmazó gyűjteménnyel ismerteti meg bennünket.

Ugyanilyen jellegű Katarína *Holbová* írása is, aki a lévai székhelyű Barsi Múzeumban felellhető temetkezési szokásokkal kapcsolatos anyag teljes jegyzékét teszi közzé. A gyűjtemény zömét a különféle textíliák alkotják, de több fából, fémből, valamint kőből készült sírjelet is tartalmaz. A dokumentáció része a sírokról és a temetőkről készült fotógyűjtemény is. Az itt található felvételek egy része öt magyar jellegű településről - Mohiból, Palástról, Garamsallóról, Hontfűzesgyarmatról és Gyerkről származik.

A következő két tanulmány a szlovákiai magyarok halállal és temetkezéssel kapcsolatos szokásaival, hiedelmeivel stb. foglalkozik. Az első szerzője *Csáky Károly*, aki a halál és temetkezési szokások általános bemutatása, valamint a téma eddigi magyar kutatástörténeti eredményeinek ismertetése után az általa kutatott tájegység, azaz a Középső-Ipoly mente szokás- és hiedelemvilágába nyújt betekintést, valamint kutatópontjainak jellemzését adja. Írását a gyűjtés és a feldolgozás szempontjainak, valamint a kutatás céljainak ismertetésével zárja.

Liszka József „A falusi és mezővárosi temetők kultúrája a Kisalföld szlovákiai részén” című tanulmánya egy szűkebb tájegység vonatkozásában nyújt először kutatástörténeti áttekintést, majd az eddigi kutatások eredményeit összegzi gazdag fénykép-, illetve rajzmelléklettel kiegészítve. A szerző a Kisalföld

temetőinek bemutatását nem korlátozza kizárólagosan a magyar lakosságra, hanem egy általánosabb kép megrajzolására törekszik, figyelembe véve a szlovák és más nemzetiségek néprajzi kutatásának eredményeit is.

Josef *Varchol* a Kelet-Szlovákiában élő ruszin-ukrán nemzetiségű lakosság temetkezési szertartásait írja le. A XX. század 70-es, 80-as éveiben gyűjtött anyagra támaszkodva az első világháborút követő időszakról rekonstruálja ezen etnikumok temetkezéssel kapcsolatos szokásait, Nadežda *Varcholová* tanulmányának köszönhetően pedig ugyanezen népcsoport visszajáró lélekkel kapcsolatos hiedelemvilágáról kaphatunk képet.

Arne B. *Mann* a szlovákiai romák temetkezési szokásaiba, hiedelemvilágába nyújt általános betekintést. Alena *Horváthová* szintén ugyanezen etnikummal foglalkozik, ő azonban egy szűkebb régió, a gömői cigányság körében végzett kutatási eredményeit teszi közzé, nagyobb teret szentelve a virrasztás szokásának. Mellékeli azt a két hiedelemtörténetet is, amelyeket a rimaszombati járásbeli Klenócon jegyzett fel.

Miroslav *Črna* a Kelet-Szlovákiában élő cigányság temetkezési szokásait próbálta meg összegezni elsősorban annak a kutatásnak az alapján, melyet a közelmúltban a homonnai székhelyű Vihorlát Múzeum Roma Szakosztálya szervezésében végeztek egy 1935-ben létrehozott Podskalka nevű, romungró törzshöz tartozó cigányok által lakott telepen (a telep Homonna város része). A szerző beszámol azokról a nehézségekről is, amelyekkel az oláh cigányok körében tervezett kutatás során találkozottak. A cigányság e csoportjának tagjai elzárkóztak az adatközléstől, így a szerző tanulmánya megírásakor csupán az eddig megjelent eléggé szegényes szakirodalomra támaszkodhatott.

A kötet szerkesztője, Ján Botík tanulmánya a dénesdi romák kovácsoltvasból készült sírjeleivel foglalkozik. Nagy hangsúlyt fektet az itt tevékenykedő cigány származású kovácsmester, *Rigó Szilveszter* munkásságára, s az ő műhelyéből kikerülő alkotások különféle szempontú bemutatására.

Magdaléna *Horváthová* a németek pozsonyi temetőiben található sírjait és sírjeleit mutatja be, valamint szintén az ő tollából származik az ezt követő másik, az ún. önszegélyező pénztárak-egyletek, valamint a bányászok önszegélyező egyesületeiről szóló tanulmány is.

Nagylévárd, az egykori nyugat-szlovákiai habánok által lakott település temetőjében 1990-ben 14 habán síremléket tártak fel a szakemberek. Gabriela *Habáňová* elsősorban ezek szakszerű leírását adja közre tanulmányában. Emellett azonban betekintést kaphatunk az anabaptista vallást követő habánok temetkezési szokásaiba is. E népcsoport a XVI. században telepedett le a mai Szlovákia nyugati határámentén. Bár mára szinte teljesen beolvadtak a szlovákságba, aránylag még mindig erős a leszármazottak úgynevezett habán öntudata.



Tám László
felvételei



A Szlovákiában etnikumnak tekintett zsidóság temetkezési szokásaival és temetőkulturájával két szerző foglalkozik: Pavol Mešťan a temetkezési szokások általános leírása mellett a halállal kapcsolatos zsidó hiedelmekkel ismerteti meg az olvasót, Katarína Kušanová-Wiecha terjedelmes tanulmányában pedig az 1942-ben megszüntetett régi pozsonyi zsidó temetőben található síremlékek feliratait elemzi. Az utóbbi szerző elsősorban arra a dokumentumanyagra támaszkodik, amely a XX. század első felében végzett munka eredményeként született. Ekkor készült el a temető összes sírjának, síremlékének és természetesen azok feliratainak teljes körű rögzítése. A munkát irányító Robert Neumann héberről német nyelvre is lefordította valamennyi feliratot. A temetőben ekkor összesen 1479 síremlék volt. Ezeknél 1298 esetben lehetett megállapítani az elhalálozás időpontját, valamint a nevek is olvashatóak voltak. Neumann munkája képezte tehát alapját a szerző szóban forgó tanulmányának, amelyben a síremlékek szemiotikai és nyelvi elemzésén túl betekintést kaphatunk a zsidók halállal kapcsolatos hiedelem- és szokásvilágába is.

Délnyugat-Szlovákiában a XVI. században telepedtek meg a horvátok. A Pozsony közelében található négy községben – Horvátgurab, Nagysenkóc, Dévényújfalú, Horvátjárfalu – még mindig számottevő a horvátok aránya, nyelvüket a mai napig megőrizték, valamint kultúrájuk számos eleme is fennmaradt az idők folyamán. Júlia Domaracká írásában az említett települések temetkezési szokásairól szól oly módon, hogy először külön-külön jellemezi mind a négy községet, s kiter a temetőkben található síremlékekre, a sírfeliratokra is.

Ján Botík a horvátok köréből származó különféle írásos dokumentumok alapján rekonstruálja Horvátjárfalu és Dunacsún temetkezési szokásait. Ilyen forrás az a Horvátjárfaluból származó anyakönyv, amelyben az 1880-as évektől egészen 1902-ig találunk feljegyzéseket a születésekről, esküvőkről és elhalálozásokról. Szintén Járfaluból származik Jure Treuer községi krónikás 178 oldalas kéziratgyűjteménye, amely számos temetési éneket tartalmaz. A harmadik forrás, melyre a szerző tanulmányában támaszkodik, Horvátjárfalu és Dunacsún sírfeliratainak jegyzéke.

Hana Zelinová a cseheknek a hamvasztásos temetkezési módszer és az ezt szervező egyesületi élet Szlovákiában való elterjedésében/elterjesztésében játszott szerepével foglalkozik. Az első Csehszlovák Köztársaság létrejöttét megelőzően a mai Szlovákia területén a hamvasztásos temetkezés csak csekély mértékben, elsősorban a két legnagyobb városban (Pozsonyban és Kassán) volt jelen. Az I. világháborút követően nagyobb számú cseh népesség érkezett Szlovákiába, amely elsősorban az iparvidékeken telepedett le. A bevándorló népesség társadalmi szempontból nagyon tarka képet mutatott: voltak köztük tisztviselők, pedagógusok, ügyvédek, vasutasok, katonatisztek stb. Szlovákiában 1921-ben

összesen 71 733 cseh nemzetiségű személyt tartottak nyilván. Ebben az időben a cseh és morva területeken a hamvasztásos temetés sokkal elterjedtebb temetkezési formának számított, mint Szlovákiában, amit a szerző a szlovákok erősebb vallási meggyőződésének tulajdonít. A cseh telepések közül többen az ún. krematóriumi szövetségek, társulások tagjai voltak, s ezt a szervezetet Szlovákiában is létrehozták. Ennek hatására a hamvasztásos temetkezések száma Szlovákiában jelentős mértékben megnőtt, és a szervezetek, szövetségek is egyre szaporodtak. A Tiso-féle fasiszta szlovák állam idején ezek működését azonban azonnal betiltották, cseh találmánynak minősítették, és hivatalosan is a szlovákoktól idegen, a vallás ellen irányuló mozgalommá nyilvánították. Ezzel ellentétben a második világháborút követő időszakban a kommunista hatalom kimondottan támogatta a temetkezés ezen módját, mivel a vallási szertartások elleni harc egyik fontos eszközének tartotta. Mára az egyesületek felbomlottak, mivel – elsősorban az 1989-es rendszerváltást követően – a temetkezések szervezését a különböző temetkezési vállalatok intézik.

A kötetet Tereza Habáňová tanulmánya zárja, amely szintén a Szlovákiában élő csehekkel kapcsolatos, és egy 2001-ben megvalósított program eredményein alapszik. Ebben az évben végezték el a Pozsony területén található temetők cseh feliratú síremlékeinek dokumentálását. Összesen 147, általában cseh nyelvűnek minősített sírfeliratot jegyeztek fel. Időben ez az 1911-2000 közti időszakot öleli fel. A szerző írása három fő fejezetre tagolódik: 1. a cseh kisebbség síremlékei Pozsonyban az Osztrák-Magyar Monarchia idején; 2. a cseh kisebbség az első Csehszlovák Köztársaság idején, valamint 3. a Pozsonyban élő cseh kisebbség házassági vonzaskörzete. Megjegyezzük, merész vállalkozás csupán a sírfeliratok (sok esetben csupán a név) alapján, szubjektív módon meghatározni az elhunyt nemzetiségét. De még merészebbnek tűnik ennek alapján a házassági vonzaskörzet megállapítása, mert nem biztos, hogy egy ilyen, módszertanilag megkérdőjelezhető kiindulási alaphelytől, valós következtetések vonhatók le.

Összegezve megállapíthatjuk, hogy Botíknak köszönhetően a néprajzi szakirodalom hiánypótló kötettel gazdagodott, amely külalakra is nagyon tetszetős, reprezentatív jellegű munka. Értékét emeli, hogy szinte valamennyi tanulmány gazdag, nagyon jó minőségű képanyaggal egészül ki. Az 1995-ben elindított Múzeumok és etnikumok című projekt keretében született kötetek közül tartalmi és kivitelezési szempontból könyve mindenképpen kiemelkedik. Kár, hogy a tanulmányok csupán szlovák nyelven olvashatók, egy angol vagy német nyelvű összefoglalás mindenképpen emelte volna értékét. S azt is nagyon sajnáljuk, hogy Szlovákia magyarlakta vidékeinek múzeumaiban dolgozó magyar szakemberek tollából egyetlen tanulmányt sem olvashatunk. Ez azonban már nem Ján Botíkon múltott...